

ФОТИХ ДУМАН

СИР
ОШИҚЛАР ЎЛМАС



*Турк тилидан
Умида Адизова
таржимаси*

СЎЗБОШИ ЎРНИДА

Ўқигувчим!

Сиз учун ёзиш – дардимга шерик топишим, сиримни кимгадир ишонишим демакдир. Айтишга қўрққанларимни сўзларнинг бағрида сиз учун яширмоқдир.

Сиз учун ёзиш – аллазамондан қолган чойхонада кичкина курсида ўтирганча чой ичиб, кўнгилдан кечганларни бир дўстга гапириб бераётгандек уялмасдан, тортинмасдан, бекитмасдан ва бекинмасдан тўкиб-сочишдир.

Нималар учун шукр қилишингизни билмайман, ўқигувчим, лекин мен борлигингиз учун шукроналар айтаман.

«Дард дегани бунча кўп бўлмаса!» дейман баъзида. Дард шунчалар кўп эканки ичимда, ҳали-ҳануз сўзларнинг адоғи йўқ. Сизга ёзмоқчи бўлганларим битмади. Тугамасин дея дуо қиляпман. Зеро, ёзолмасам сиримдан маҳрум бўламан, гунг ва кўр бўлиб қоламан.

Бу сафар сизга бошқача аҳволотдан сўз очай. Истанбулда яширинган ишқ тилсимларидан бири ёдимга тушди. Бешиктош соҳилида вақт ҳам қарита олмаган бир маконда туйқусдан мозий томон етаклади хаёлларим. Бу

гал тушларимда Яхё афандининг исмини такрорладим. Кўнгилни унинг тилидан сўзга ўгирдим. Авваллари харфлар узра кўз ёши тўкардим, бу гал харфларни кўзларга жо қилдим. Сизга бир сирни айтмоқ учун тунларни кундузга уладим ва мозийга қараб учди тушларим. Кўхна замонга бориб қолдим ва Яхё афанди хонақоҳига сирли эшикдан қадам ташладим...

Ўлимдан кўрқасизми, ўқиғувчим? Ўлиб қолиш сизни дахшатга соладими? Мен кўрқаман ва ҳамма ҳам кўрқади деб ўйлайман. Балки адашаётгандирман. Зеро, кўрқувим ўз нафсим туфайлидир. Дарвоқе, биз ўлишга мажбур бўлиб тутилганларданмиз. Лекин мен ўлишга мажбур бўлишдан эмас, ўлгандан кейин уялиб қолишдан кўрқаман.

Сизга бу гал ўлим ҳақида гапиришни ният қилдим. Қийин бўлди, юрагим симиллади, ўлганларни, ўлдирилганларни ва ўлимни эсладим. Менга нотаниш дарёда йўл кўрсатгувчиси бўлмаган қайиқда суздим. Зеро, ўлим ҳақида сўзламоқ кўзлари ожиз одамга қуёш ҳақида сўзламоққа ўхшайди. Бироқ англадимки, жон бермаган ўликлар ҳам бор экан. Ўлим кимларгадир байрам, кимлар учундир тўй экан. Яна шуни англадимки, қалби ишқдан мосуволар ўлишдан кўрқар экан.

Неча йиллардан бери «Ишқ нима?» дея сўрайман. Хар нени ўқисам, шу саволимга жавоб излайман. Кўп ҳолларда тополмайман. Лекин шуни билдимки, таърифлаб бўлмайдиганни ишқ дейдилар. Ошиқ бўлиб, ишқидан ўлим топганни ўлик деб ҳисобламайдилар. Биз кабилар ишқни тўқсон тўққиз гўзал исмга жо қилган. Шундай экан, қайси юракда У бўлса, ўша юракни ўлим йўқламас дея хотиржамман. Балки хато қилаётгандирман,

адашаётгандирман. Лекин хато ҳам, қусур ҳам, ишонинг,
мендандир.



Абадий ишқ хоҳласангиз, ҳеч қачон Ўлмайдиганга ошиқ
бўлинг. Зеро, жисм ўлиб тупроқ бўлур, жон бадандан
йироқ бўлур, ҳатто дунё ҳалок бўлур. Бироқ қалбада ишқ
бўлса, ўлим висолдир, ўлим ёр демақдир.

Юнус* айтганидек, ошиқлар ўлмайди. Лекин ўлмаган
ўликларни кўришга кучимиз етмаяпти...



Ишқ бўлсин, ўқиғувчим. Ҳар доим ишқ бўлсин...

Фотих Думан
Истанбул, 2015 йил, март

* Юнус Эмро (1238-1328) – турк мутасаввифи ва шоири

ЁҚУБ

ИСТАНБУЛ, 2015 ЙИЛ

Яшамоқ бироз ҳайратга тушиш дегани ҳамдир. Зеро, яшашнинг ўзи ҳайратланарли ҳол. Тасодифга ишонганлар ишонаверсин, бироқ менинг эътиқодимга кўра, дунёда ҳатто чанг зарраси ҳам тасодиф билан қўзғалмайди. Ишончим комилки, Аллоҳ бор – тасодиф йўқ.

Мен – Ёқуб. Умримнинг ниҳоясига аввалидан яқинроқман. Ажал қай вақт келишини ёлғиз Роббим билади, албатта. Лекин олтмиш ёшни тўлдирганимга уч йил бўлди. Эҳтимол, бир инсон ҳаётида бошидан ўтказадиган ҳамма нарсани кўрдим. Бу дунёнинг кетишини ҳам, келишини ҳам, баландию пастини ҳам.

Отамёшлик чоғларида Онадўлининг бир қишлоғидан кўчиб келиб, Бешиктош мавзесида ўрнашиб қолган экан. Ўзи хоҳлаб бу ерни танладими ёхуд қисмат шуни хоҳлаганми, билмайман. Аммо шу сабаб бўлиб Бешиктошнинг тор кўчаларидан биридаги хонадонда дунёга келдим.

Бутун умрим Истанбулда ўтди. Бутун хотираларимда Истанбул бор. Яхшиям бор. Зеро, Истанбул билан боғлиқ

хотираси бўлмаганнинг, менинг назаримда, хотири йўқ. Истанбул фақат мен эмас, дунёда инсон зоти борки, бари ҳайратдан лабини тишлаб қарайдиган шаҳардир. Истанбул – орзулар шаҳри. Менинг шаҳрим.

Отам эътиқоди мустаҳкам киши эди. Ҳеч нарсадан Аллоҳдан қўрққанчалик қўрқмас, қанчалик қўрқса, Уни шунчалик севарди. Отам учун иймон кўп ҳолларда уялиш дегани эди. Қайси ишга қўл урмасин, Аллоҳнинг олдида уялиб қолишдан қўрқарди.

Онам ҳақиқий Онадўли аёли эди. У билан боғлиқ хотираларимнинг бари уй ичида кечган. Умрини мен учун фидо қилди. Мен ёлғиз фарзанд эдим, онам мен учун яшади десам ёлғон бўлмайди.

Инсон кексайгани сари хотираларга бурканиб яшай бошлайди. Кўзлари эски пайтлардаги таниган-билганларини излаб қолади. Менинг ҳам бутун хотираларим шу ер билан, Яҳё афанди хонақоҳи билан боғлиқ. Отам ҳаёти давомида ҳар куни бомдод намозига шу ерга келди. Соатлаб қолиб кетарди. Пайшанба оқшомлари алламаҳалгача хонақоҳнинг ичида гўё ғойиб бўлиб қоларди. У чоғлардан ҳаёлимда қолганлар – зикр, дуо, суҳбат, ҳазрат деган сўзлар. Отам хонақоҳда эшитганларини эртаси куни менга айтиб берарди. Имкон топди дегунча қўлимдан ушлаб, мени ҳам у ерга олиб борарди.

Боламан-да, ўшанда унчалик тушунмасдим. Мен учун шунчаки кўнгилхушлик эди, ёғочдан қурилган кичкина масжидда у ёқдан-бу ёққа югурардим. Темир панжаралар ортидаги тахта саркофаларни* эса бешик деб ўйлардим. Қандай ғалати-я, одамзод ёш чоғида ҳам ҳақиқатни англайди, тобутни бешикка ўхшатади. Тўғри-да, тобут

* Саркофа – саркофаг, тобут

ҳам бешикдай гап. Ўлим – абадиятга очилган эшик. Ўшанда буни билгандим, лекин ҳақиқий маънода англаб етишим учун бутун бошли умрни яшаб ўтишимга тўғри келди. Яна шуни билдимки, мен бешик деб ўйлаганим Яҳё афандининг сарқофаси экан. Отам айтди.

Ақлим тўлиша бошлаганидан кейин мен ҳам ҳар пайшанба оқшоми отам билан хонақоҳга борадиган бўлдим. Нуроний одамлар, охири фақат «Аллоҳ» билан тугайдиган гаплар... Ҳаммасини тинглардим. Эшик олдида мушуклар бўларди, улар билан ўйнардим баъзан. Онам бироз қизишган пайтлар бўларди.

– Кеч бўлди, болани олиб кетманг! – дерди отамга.

Аммо отам эътироз билдирарди:

– У ернинг ҳавосидан нафас олса ҳам етади.

Адашмасам, масжиднинг ичидаги сарқофа Яҳё афандига тегишли эканини билган оқшомим эди. Масжид ичида мазор борлигидан ҳайрон бўлгандим.

– Отажон, – дедим, – Яҳё афанди ким?

Падари бузрукворим юзимга жилмайиб қаради. Не тонгки, бу саволни беришимни бир неча йилдан бери кутаётган экан. Ҳар доим менга гапириб бергиси келар, лекин мен сўрамаганим учун сўз очмас экан. Ўз хоҳишим билан сўрасамгина тинглашимга ишонар экан.

Ўшандан кейин ҳар пайшанба оқшоми мени рўпарасига ўтқазиб олиб, Яҳё афанди ҳақида гапириб берадиган бўлди. Мен ҳам бутун дунёни унутганча тинглардим. Отам ҳикоя қилавергани сайин Аллоҳ йўлида юрадиганларга муҳаббат қўявердим. Яҳё афандини отамдек, бобомдек, аждодимдек севдим.

Охир-оқибат ҳар ҳафта отам айтмасданоқ Яҳё афанди хонақоҳига борадиган бўлдим. У ерни маконим билдим,

хонадоним дедим, нима ўрганган бўлсам, ўша ерда ўргандим.

Отам вафот этганидан кейин у каби йўл тутдим. Мен ишонган ҳақиқат шуки, фарзанд отасининг ярим қолган одимини бутун қилмоғи лозим. Ҳар куни саҳарлаб хонақоҳга келдим. Ҳар пайшанба куни кўнглимга ҳузур бағишлаган сўзларни тингладим. Муболага эмас, бир фарзанд отасининг ярмичалик бўлолса, демак, бутун бўлибди. Балки шунинг учун ҳам отам юрган йўлдан юришни, унинг оёқ изларини босишни хоҳлагандирман. Шундай қилиб, умримни Яҳё афанди хонақоҳида ўтказдим.

Ўша кеча тушимда отамни кўрдим. Эгнида яшил чопон, атрофида мен олдинлари ҳеч кўрмаган одамлар бор. Отамга қараб боргим келяпти, лекин қадам ташлолмаяпман. Қаердамиз, бу ер қандай жой, биллолмаяпман. Отамдан ташқари ҳеч кимнинг юзи аниқ-тиниқ эмас.

– Ота, ёнингизга боролмаяпман, – дедим.

Ҳеч нарса демади, бошқа томонга ўгирилди. Мен ҳам отам қараган томонга қарадим. Яҳё афандининг мақбарасига кўзим тушди. Бироқ қандайдир бошқача. Ёруғроқ, атрофи гавжумроқ. Сўнг отамнинг овози қулоғимга чалинди:

– Сендан ким Яҳё афандини сўраса – мажнунми, мазжубми*, гариб ёки мужримми** – паст назар билан қарама, у киши ҳақида гапириб бер...

Шу ерда уйғониб кетдим. Тушимни яхшиликка йўйдим. Дарҳол турдим ва таҳорат олиб, масжидга равона бўлдим. Хаёлим кўрган тушимда эди ва шу аҳволда сафга турдим. Намозни адо этиб бўлиб, отамнинг ҳақиға дуо қилдим.

* Мазжуб – илоҳий ишқдан маст киши

** Мужрим – айбдор, гуноҳкор

Ёшим бир жойга бориб қолгани сезилди. Отамга ўхшаб бораётганимдан хурсанд бўлдим.

Намоз тугаб, ҳамма хонақоҳдан чиқди. Фақат анави бурчакда бир ёшроқ йигит қолди. Бошини ҳеч ердан кўтармаяпти. Уни аввал, хонақоҳ таъмирланаётганида узоқдан бир неча бор кўрганимни эсладим. Лекин бирор марта гаплашмаганмиз, танишмаганмиз. Нега бундай аҳволда, билмайман. Чехраси ғамгин, ғалати йигит. Икки букилиб ўтирибди. Титраётганга ўхшайди.

Мен чўккалаган кўйи дуо қиляпман, у эса алаҳсираётгандек, гапларини тушуниб бўлмайди. Ўрнимдан кўзгалмоқчи бўлган эдимки, йигит билан кўзларимиз тўқнашди. Ўтирган жойида қотиб қолди. Гўё нафас олماётгандек, дағ-дағ қалтираяпти. Нима бўлаётганини тушунмадим. Индамасдан, мен томонга чопгудек бўлиб келди. Қўлоғимга ёпишди. «Сизни топдим!» дея йиглай бошлади.

Бу йигит ким?

Мени излаётганмиди?..



Ярим соатча уни тинчлантиришга уриндим, лекин кор қилмади. Ҳиқиллагани учун гапиролмаяпти, лекин нималарнидир айтишга уринапти. Қўлимни тутган қўли титраяпти, тинмай терлаяпти.

Ниҳоят, ўзига келгандек бўлди. Тинчланаётганга ўхшайди, йиғиси тўхтади. Хавотирга тушдим. Кимлигини билмайман, лекин ичимдан бир овоз «Қўлини қўйиб юборма» деяпти.

– Ўғлим, мени кимгадир ўхшатдинг чоғи. Мен сени танимайман.

– Йўқ, – деди қўлимни янада маҳкамроқ сиқиб, – йўқ, мен сизни танийман. Сизни тушимда кўрдим.

Турган жойимда қотиб қолдим. Аввалдан тушларнинг ҳақиқатига ишонаман, лекин бундай ҳолатга илк бор дуч келишим. Нима дейишни билолмай қолдим.

– Сир сизда, – деди менга тикилиб.

Йиғидан қизарган кўзларига қараб раҳмим келди. Чидолмадим. Ҳайратга, хавотирга тушдим. Бироқ бу йигит ёлгон гапирмаяпти, кўзларидан кўриниб турибди. У нима ҳақида гапиряпти ўзи?..

– Қандай сир экан у, болам, аввал шуни айт-чи!

– Айтаман, сизга ўз ҳикоямни гапириб бераман. Сиз менга Яҳё афанди ҳақида гапириб берасиз.

Энди йиғлаш навбати менга келди. Йиғламай бўладими, тушим ўнгидан келиб турибди ахир. «Мазжубми, ғарибми, ким сендан Яҳё афанди ҳақида сўраса, гапириб бер» деганди отам тушимда. Мана бу йигит сўраяпти.

Ҳам эшитдим, ҳам гапирдим, ҳам йиғладим.



Исми Халил экан. Шундай деди, сўраб-суриштириб ўтирмадим. Унга ишондим ва билганларимни гапириб бердим. Мен унга Яҳё афанди ҳақида гапирдим, у менга ўз ҳаёти ҳақида гапирди.

Қуйида бир ой давомида ўша йигит билан ҳар куни бомдод намозидан кейин бир-биримизга йиғлай-йиғлай сўзлаганларимизни ҳикоя қиламан.

Тушунтириш учун сўз керак, бироқ тушуниш учун сўзга ҳожат йўқ. Йиғлаш кифоя.

Йиғладим ва тушундим...

Мавти аҳмар*

Нафсининг орзу-истакларига,
ҳою ҳавасга мухолиф бўлиш демакдир.
Нафсини ўлдирмаган инсон тирик бўлса-да, ўликдир.

* Қизил ўлим, қонли ўлим, ўлдирилиш маъносини билдиради. Тасаввуфда нафсга қарши чиқишни ифодалайди.

ХАЛИЛ

ИСТАНБУЛ, 2015 ЙИЛ

Ўликдек яшаган эканман...

Ҳозир айтмоқчи бўлганларимга кўп ҳолларда ўзим ҳам ишаноламайман. Шу боис бошқаларнинг ишонишини ҳам кутмайман. Бироқ энди иложи йўқ деган нарсага мутлақо ишончим қолмади. Қалбим ва фикрларимга чекловлар қўймайман. Тушундимки, ўрганганларим, билганларим ва эшитганларим аслида ўзимга қўйган чегараларим экан, ана шу тўсиқларни онгимдан суғуриб оляпман. Бўлиши мумкин эмас дейилганлар ҳам рўёбга чиқар экан, иложсиз деб ўйланганларнинг ҳам иложи бор экан. Яшашнинг ўзиёқ мўъжиза-ю, одамзод нафас олаётганига ҳайрон бўлмас экан, айтмоқчи бўлганларимдан нега ҳайратга тушсин? Шундай дейманку-я, барибир ўз гапларимга ўзим ҳайрон қоламан.

Ҳақиқат кўзимиз билан кўрганларимизми, билмайман, аммо бугунгача мудом шунга ишониб яшадим. Кўраётган

бўлсам, демак, бор дедим. Кўзим кўрмаса, йўқ. Эътиқодсиз эмасман, ҳар доим Аллоҳга ишонганман. Аслида мени ташвишлантирган нарса – бу дунёда яшашга кўникиб қолиш. Кўрганларимнинг ортидаги сирни яширган нарса ҳам бу дунёга ўрганиб қолганим эди. Лекин адашган эканман, қаттиқ адашибман. Инсон кўрмаган, кўролмаган ҳақиқатлар ҳам бор экан.

Айтмоқчи бўлганларимни кимдир ёлғон, яна биров рўё десин, кимлардир мени ақлдан озган деб ўйласин. Лекин мен барига ишондим ва баъзи ўликларнинг ўлмаганини тушундим. Ўлим ҳаммани ҳам ўлдирмаслигини, баданнинг ўлими аслида ўлим эмаслиги ва баъзи кишиларнинг ўлмаслигини англадим.

Шу пайтгача ақлимга суяниб яшадим. Ақлим билан билдим, ақлим билан ўргандим. Ҳисларимга эса ишонмадим, ҳеч қачон ҳис-туйғуларим билан яшамадим. Қаттиқ янглишган эканман. Мен ва менга ўхшаганлар бу дунёнинг сирини англолмаганлар экан.

Биз ақлимизни кўнглимиздан устун қўйганимиздан бери кемтик бўлиб қолаверибмиз. Ақлимиз қалбимизни бўғибди, қалбимиздан келган овозни тилимиз бостирибди, ҳар бир ҳақиқатни ақлимиз билан биламиз деб ўйлабмиз. Лекин ақл изохдай олмайдиган, кучи етмайдиган, сўзини ўтказа олмайдиган нарсалар бор экан. Ақл ягона ҳақиқат эмаслигини англадим. Мия бир бўлак эт бўлса, ақл англашни қайдан билсин?.. Ваҳоланки, кўнгил дегани ҳам бор экан, билиш эмас, ҳис этиш муҳим экан.

Англадим, билдимки, олдинлари сўқир бўлган эканман, ҳеч нарсани кўролмабман. Қулоқларим битган экан, ҳеч қандай овозни эшитолмабман. Тилим айланмай қолган экан, дудуқланганча тушунарсиз овозлар чиқараверибман. Бугунгача рўё ичра яшабман. Ёлғонни ҳақиқат деб

билибман. Алданибман, ўзимни алдабман. Алдаган ҳам ўзим, алданган ҳам ўзим... Кўз олдимда содир бўлганларни ҳечам пайқамабман, биламан деб ўйлаганларимни ҳеч қачон билмаган эканман. Уйқуда яшабман, ғафлат билан яшабман. Тушларимни ўнг деб билибман. Аллоҳим, бу қандай нодонлик!.. Тирик мурдадек яшабман...

Аммо ўргандим. Уйқудан уйғонолмасам-да, ақалли улар билан амал қилиб бўлмаслигини, бунга ишониб яшашнинг иложи йўқлигини ўргандим. Кўзларимни қаттиқ юмиб, дунёга эмас, юрагимга қарашга уриниб кўрдим.

Ҳаммаси бундан беш йил аввал рўй берди. Мен бу ғафлат уйқусидан уйғонолмаган бўлардим, нима бўлса, ўша пайтда рўй берди.

Истанбулнинг Бешиктош мавзесидаги, ҳатто Истанбулдаги энг сўлим гўшаларидан бирида, Яҳё афанди хонақоҳида уйғондим бу уйқудан.

Вақфлар бош бошқармаси тендер ташкил қилибди ҳамда Яҳё афанди хонақоси, мақбараси ва атрофидаги қабристон реставрацияси бир ширкатга топширилибди. Лекин ишчиларнинг масъулиятсизлиги боис қабристон вайрон бўлаёзибди. Қабртошларни устма-уст йиғишибди, экскаватор билан қабрларни очиб ташлашибди. Аслида булардан хабарим бор эди, лекин ўша пайтгача у ерга ҳеч бормагандим. Вақти-соати энди экан. Бу хабарлар овоза бўлгач, мени масъул қилиб жўнатишди. Эски битиклар, қабртошлар, китоблар – менинг ишим. Буларни мен тушунаман.

Бешиктошдаги Яҳё афанди хонақоҳи... Номини кўп эшитгандим-у, фурсат бўлиб, йўлим ўша томонларга тушмаганди. Жуда чиройли жой, бўғоз* соҳилида эмас,

* Босфор бўғози кўзда тутиляпти

худди денгизнинг ичида тургандек. Лекин ўз ҳолига ташлаб қўйилган, қаровсиз қолган. Илк бор борганимда мен ҳис қилган ягона туйғу маҳзунлик бўлди. Шундай жой унутилган. Қабрлар хароб, деворлар хароб... Денгиз томонида тупроқ ўпирила бошлабди.

Мен борганимда таъмирлаш ишлари бошланганига бир йил бўлганди. Вазифам – хонақоҳ билан деярли ичма-ич бўлган қабрларга зарар етишининг олдини олиш ва аввал ўқилмаган қабртошлардан исмларни ўқиб, кимга тегишли эканини қайд қилиш. Аслида мендан тажрибалироқлар бор эди, бу иш менга топширилишини ҳеч кутмагандим. Шошилинчдами ёки бошқа бировни тополмаганлари учунми, аввал тажрибасиз ва ёш дея унутилган мендек одам эсларига тушиб қолдим.

Бутун сирларни шу ерда ўргандим. Тириклардан ололмаган сабоқни ўликлардан олдим. Айтмоқчи бўлганларимнинг ҳаммаси ҳам ўлимга тааллуқли эмасдир, бироқ ҳаммаси ўликлар ҳақида.

Ишонмоқчи бўлсангиз, сизга айтадиган гапларим кўп. Ёлғон эмас, рўё эмас, хаёл ҳам эмас. Лекин ҳақиқатми? Билмайман...

ШАҲЗОДА САЛИМНИНГ САРОЙИ

ТРАБЗОН, 1495 ЙИЛ

Вақт деганлари кергига* ўхшайди, толалари орасидан илмоқли игна эмас, умр ўтади. Қаерда туғилиш, кимдан туғилиш ва кимдан бўлишни танлаш ҳуқуқини сенга бермайди. Мажбуран туғиласан ва мажбуран яшайсан. Яшамок — юрмоқдир, қайси йўлдан борсанг-да, манзилинг тайин. Йўлинг ҳамма билан бир бўлмаса ҳам, охириг бир хил. Бу йўлни кимдир қошонадан, кимдир вайронадан бошлайди.



Трабзонга баҳор келди, ёмғирлар фасли бошланди.

Яшил тоғларида туманли ёпинчиқни кўрганлар уни рўёлар диёри деб ўйлаши мумкин. Баҳори нуқул кечикади, ёғингарчилик тўхтамайди, Қора денгиз сир бой бермайди. Куляпти деб ўйлаганингда йиғлайди, кўз ёши тўкади. Бу замин ниятини ошкор этмайди, бир сир у, сир бўлиб яшайди.

* Керги — каштачилик асбоби; чамбар, чамбарак

Бу юртнинг одамлари ҳам тупроғига ўхшайди. Ахир инсоннинг асли ҳам тупроқ эмасми?... Дунё одамзодни ўзига ўхшатиб қўяди. Эҳтимол шунинг учун ҳам одамлар туғилиб ўсган шаҳарларини эслатади. Бу заминда, яъни Трабзонда туғилганлар ҳам Қора денгизга, ёмғирларга, дарахтларга ўхшаб кетади.

Пойтахт Истанбулни ҳамма билади, бироқ шаҳри Трабзон – жаннатсифат макон. Кўрганларни ҳайратда қолдиради. Чиройли деб таъриф этилиши мумкин бўлганларнинг бари шу ерда акс этгандек, минорани эслатувчи дарахтлари ўзлари хоҳлаб шу ерда ўсгандек. Муҳаббат шу заминда пайдо бўлган, Мажнун Лайлисини шу ерда топган, Фарҳод Ширин учун шу тоғларни тешган. Шунчалар гўзал, шунчалар машаққатли бу замин. Инсон севиши мумкин бўлган ҳар нарсани худди шу ерда севган, жаннат гўё шарбатга айланган-у, дунё аталмиш етим ундан шу ерда қониб-қониб ичган.

Денгиз... Бу замин учун ҳаёт, нафас, сасдир. Денгизи бўлмаган, дарёни кўрмаган, уммонни билмаган шаҳарларнинг бир ёни кемтик қолаверади. Бир томони жимжитлик, бир қулоғи сағир гўё. Қора денгиз бу ерларнинг қўли, тили, овозига айланган.

Ана шу Қора денгизнинг бир бурчагида инжудек турган Трабзонда, апрель кунларининг бирида осмон туманга бурканган, булутлардан ергача ёмғирдан тўр ташалган эди. Ҳамма уйқуда. Узоқларга тикилган бир киши худди хушхабар кутаётгандек турибди.

Узун ва кенг дераза олдида ўйга чўмган шахзода Салим ёмғирнинг ҳар томчисига бир афсонани тасаввур қилаётгандек гўё. Йигирма яшарлик пайтини эслади. Уни кўрганлар дунёнинг бутун ғамини елкасига ортмоқлаб

олган, йигирма эмас, қирк ёшда бўлса керак деб ўйлайди. Шундайин виқорли, шундайин маҳзун, шундайин маҳжуб*... Бундан қирк йилдан ошиқроқ вақт аввал султон Муҳаммад фатҳ этган бу замин ислом нури билан мунаввар бўлган, Шарқий Римдан кейин Понт** диёрида ҳам яшил байроқ хилпирай бошлаган ва дашт фарзандлари бир орзу, гоё йўлида бу ерларда ҳам от чоптирган эди. Истанбулни фатҳ этиб, гулзорга айлантирган султон Муҳаммад мазкур диёрни ҳам фатҳ этиш учун келган ва бу ерларни ёқтириб қолганди. Азонлар ёмғирларга аралашган, «Аллоҳу акбар» садоси Қора денгизни тўлдирган эди.

Қора денгиз асовдир, одамни ҳам ўзига ўхшатиб қўяди. Шаҳзода Салим ҳам ўн беш йилдан бери шу диёрда яшаб, Қора денгиздек асов, чидамли ва ҳеч қаёққа сигмайдиган бўлди. Балки шунинг учун ҳам одамлар унга келгусида «явуз»*** деган лақаб берар?..

Шаҳзода Салим каттагина деразанинг олдида турганча узоқларни кузатяпти, ёмғирнинг ҳар томчисида тилида дуолар айланяпти. Узун бармоқлари билан соқолсиз юзини силаб қўйди. Қизик, «Иншироҳ» сурасини ўқияптимикиан?.. Ким билади, нима ўқиётган бўлса ҳам жимгина, овоз чиқармай ўқияпти.

Деразанинг олдида анчагача туриб қолди. Кейин деразани очиб, ёмғирга қўлини тутди. Қўлига томган ҳар томчи учун Роббига шукрлар айтди. Кўзлари юмук. Балки бир нималарни орзу қиляпти, эҳтимол, хаёллари уни узоқ-узоқларга олиб кетяпти. Хаяжон ва хавотирга кўмилиб дуо қиляпти.

* Хижолатли, уялган

** Кичик Осиёдаги эллинистик давлат (мил. авв. 302/301-64). Қора денгизнинг жанубий соҳилида жойлашган эди.

*** Туркчада кучли, бақувват деган маъноларни ҳам билдиради.

Бўлмади. Ичига сигмай кетяпти. Деразани очик қолдириб, лавҳнинг олдида бориб ўтирди. Қуръоннинг дуч келган саҳифасини очиб, овози титраган кўйи ўқишга тушди. Қандайдир хабар кутаётгани аниқ, қалбига таскинни Қуръондан излаяпти. Ҳеч кимнинг олдида букилмаган тиззалари мусхафнинг олдида қул мисоли букилган, кўзларининг нури сўнгандек бўлиб, киприклари титраяпти.

Лавҳнинг ёнидаги шам ёниб камайгани сари унинг ҳам юраги эриб боряпти. Кошки бутун шаҳарни шалаббо қилаётган ёмғир унинг ичига ёғсаю юрагидаги оловни ўчирса. Тинмасдан қироат қиляпти. Дуч келган саҳифадаги «Намл» сурасини худди жароҳатига малҳамдек ўқияпти.

Чамаси чорак соат ўтгач, хонанинг катта эшиги уч марта тақиллади. Сўнг эшик оғаси ичкарига кирди. Шаҳзода Салим қилт этмади, бошини Қуръондан кўтармади. Оятни охиригача ўқигандан кейингина ўгирилиб қаради.

– Шаҳзодам! Ҳарамдан келишди.

Шаҳзода индамади. Шунчаки боши билан «кирсин» дегандек ишора қилди.

Кўп ўтмай ҳарам оғаси кириб келди. Ҳурмат билан салом бергач, сўз бошлади:

– Хушхабар, шаҳзодам! Аллоҳ таоло сизга шаҳзода ато этди. Ўғилли бўлдингиз!

Шаҳзода Салим хурсанд бўлди. Қайта-қайта шукр айтди. Сўнг ўқиган охирги оятни эслади: «Албатта, у Сулаймондандир, албатта, унда: «Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм...»^{*} Буни бир ишора деб билди. Юзи лов-лов ёнди. Тилидан бир исм тушмай қолди, кўзларига ёш қалқди. Бошини кўтармасдан:

– Исми Сулаймон бўлсин! – деди.

Шундай бўлди ҳам.

^{*} «Намл» сураси, 30-оят

ТРАБЗОН ҚОЗИСИ УМАР АФАНДИ ХОНАДОНИ

ТРАБЗОН, 1495 ЙИЛ

Умар афанди бомдод намозини Қалъаичи маҳалласидаги масжидда адо этгач, оғир қадамлар билан уйига қараб йўл олди. Қалин мош-гуруч соқоли, ўткир нигоҳлари ўрта бўйини янада ҳайбатли кўрсатади, устидаги тўқ яшил чопони эса гўё баҳор шамоли билан ўйнашяпти. Йўлдан ўтган-кетганлар эҳтиром билан салом беряпти, қози ҳам буғдойранг чехрасидаги табассум билан алик оляпти.

Бу ерларга олис диёрлардан келган, отаси Онадўлига араб элидан кўчган. Падари бузруквори олим киши эди, уни ҳам олим қилиб етиштирди. Умар афанди шаҳарма-шаҳар, юртма-юрт кезди. Ҳар борган диёрида энг таниқли олимлардан сабоқ олди. Бир маскан излади вайрона кўнглига, токи фикрлари тилига кўчсину сўзлай олсин. Сўзласин ва билмаганлар ҳақиқатни тингласин. Алалоқибат, Трабзон диёрига йўли тушди. Қидирган даргоҳи шу ерлигини тушунди. Зеро, давлати олий*

* Усманийлар давлати кўзда тутиляпти.

бу ерларни фатҳ этган ва ўз худудига қўшиб олганди. Лекин ҳақиқий машаққат шундан кейин бошланди. Кўнгилларни ким фатҳ этади?.. Умар афанди буни ўзининг вазифаси деб билди. Одамларга меҳр улашди, ўзи ҳам меҳр кўрди.

У пайтларда ёшгина воиз эди. Ваҳоланки, дарвеш бўлишни, юртма-юрт айланиб, узоқ эллардаги кўнгилларни фатҳ этишни хоҳлаганди. Лекин Аллоҳга олиб борадиган йўл битта эмас-ку! Ҳар йўл Унга бошлайди, шу боис мазкур йўлни танлади.

Ёши қирққа яқинлашиб қолди, оқ толалар сочидан соқолига ўтди. Ҳали кексайгани йўқ, лекин энди ёш воиз Умар афанди ҳам эмас. Уни Трабзон қозиси Умар афанди дейдилар. Халқнинг тилида эса шомлик Умар афанди.

Лекин бу юк унга оғирлик қилди. У пайтларда Трабзон аҳолисининг аксари румлардан* иборат бўлиб, мусулмонлар сони оз ва улар мана шу Қалъаичи маҳалласида яшар эди. Қанчалар оғир юк бор эди зиммасида! Мусулмонми, мусулмон эмасми, кимнингдир ҳаққи тортиб олинса, ўзини айбдор деб ўйлар, кимнингдир кўзидан бир томчи ёш оқса, ўзини золим деб билар, кимгадир ёмонлик етса, ўзини гуноҳкор деб ҳисобларди. Шуларнинг ўзиёқ унга дард ўлароқ кифоя эди. Балки шу боис мусулмонлару румлар унинг адолатига ишонар, қаерда уни кўрсалар, ҳурматини жойига қўйишарди. Зеро, у билардики, ҳақ ҳақдир, динга қараб ўзгармайди. Қалблар эса фақат Аллоҳга аён.

Трабзонга келганига ўн йилдан ошди. Бу диёрни тарк этолмади. Аслида кетишга бир неча бор уриниб кўрди, лекин бўлмади. Вазифаси ниҳоятда машаққатли бўлса-да, ўзи учун муқаддас деб билди ва бу ердан кўчиб кетолмади.

* Румлар – усмонийлар давлатида яшаган юнонлар.

Ақли кет деса ҳам, кўнгли оёқларига ёпишиб, уни тўхтатиб қолди.

Қолаверса, энди бору йўғи Трабзонда ва бору йўғи Трабзон. Завжаси Аффифани ҳам шу ерда учратди. Дардоташидан абгор аҳволга тушган кўнглига малҳамдек ёқди у. Ҳолига ҳолдош, йўлига йўлдош, сирига сирдош бўлди.

Мана ҳозир, куннинг илк соатларида, қуёш Трабзоннинг булутли осмонида эндигина кўринаётган пайт аста-секин уйига қараб кетяпти. Завжаси учун тинмай дуо қияпти. Аффифа хоним ҳомиладор, кеча хуфтондан бери санчиқлардан қийналяпти. Қози Умар афанди бомдод намозига чиқишдан олдин доя хотинни унинг ёнида қолдирди. Уйидан чиқаётиб Яҳё алайҳиссаломнинг отаси Закариё алайҳиссаломнинг дуосини эслади: «Эй Роббим, менга Ўз ҳузурингдан яхши зурриёт бергин. Албатта, Сен дуони эшитувчисан»*.

Намознинг илк ракатида имом ўқиган оятдан кўзларига ёш келди. Худди шу дуони ўқиди имом ва Умар афандининг дуосига жамоат бир овоздан омин дегандек бўлди. Ўйлари алғов-далғов бўлиб, ҳайрати ошди, аммо индамади.

Шу воқеа боис хаёлчан кетяпти, бироқ дуони тилидан қўймаяпти.

Юрди, юраверди ва уйига яқинлашганида туйқусдан тўхтади. Хаёлига ҳар нарса келди. Кўнгли хижил бўлди, безовталанди, бироқ ҳеч нима демади. Ичкарига кириб, ҳовлидаги курсига чўқди. Тилида ҳамон ўша дуо.

Кўп ўтмай уйнинг эшиги оҳиста ғичирлаб очилди ва доянинг кичкина қизи ташқарига чиқди. Болаларга хос кулимсираб суюнчилади:

– Қози афанди, ўғил...

* «Оли Имрон» сураси, 38-оят

– Аллоҳим, Ўзингга шукр! – деди Умар афанди ва табассум қилганча болага термилди.

– Исми нима бўлади? – деди қизалоқ масъум кўзларини катта-катта очиб.

Қози Умар афанди бир муддат индамади. Аввал буни ҳеч ўйлаб кўрмаган экан. Хаёлига йўлда ўқиган дуоси, намозда эшитган ояти келди.

– Яҳё. Исми Яҳё бўлсин, – деди.

Шундай бўлди ҳам.

ТУПҚОПИ САРОЙИ*, 1495 ЙИЛ

СУЛТОН БОЯЗИД

Шаҳзода Сулаймоннинг туғилиши шаҳзода Салимнинг саройида шодиёнага айланди. Ҳаммадан кўп чақалоқнинг отаси хурсанд бўлди. Кичик шаҳзода Сулаймоннинг таваллуди муносабати билан фақирларга садақа тарқатилди, зиёфатлар берилиб, дуолар қилинди. Трабзонда бу хушхабарни эшитмаган қолмади.

Бу муждани Истанбулга, султон Боязидга етказиш учун эртаси куни чопарлар йўлга тушди. Маҳзун султоннинг кўнглини кўтарадиган хабар... Зеро, султон туғишган биродаридан айрилганига, уни чин дунёга кузатганига ҳали йил тўлмади. Сўнгги пайтларда инисининг юзини ҳам кўролмаганди. Султон бу дард боис ғамга ботди, сукутга чўмди. Изтиробни тиндириш учун жаҳон султони бўлиш кифоя қилмай қолди, ҳатто ҳукмдорликнинг аҳамияти ҳам қолмади. Ахир у ҳам инсон. Юрак-бағри ўртаняпти, Аллоҳ уни жигар доғи билан синаяпти.

* Усманий подшоҳлар Истанбулда 400 йил давомида бош қароргоҳ сифатида фойдаланган сарой. 1478 йилда қурилган.

Кўпинча саройда хилват жой излаб қолади, ҳеч ким бўлмаган пайт, тунлари ҳамма туш кўраётганида ухласа босинқирашдан кўрқади ва қўлларини очганча ёшгина чоғида вафот этган иниси учун дуо қилади.

«Оҳ! – дейди ўзига ўзи қоронғи кечаларда кўз ёшлари соқолини ҳўл қилар экан. – Оҳ! Кошки султон бўлмасам эди, умримни бир вайронада ўтказсам ҳам майлиди. Пул, мол-мулк, давлату иззат – ҳеч бири бўлмасайди, лекин Жамим, қондошим, жонажон йўлдошим бўлсайди ва жон куши қафасидан учириб кетмасайди. Аллоҳим, инимни мағфират айла, гуноҳларини кечир...»

Укасининг вафотидан кейин султон Боязид ўзгариб қолди. Энди на аввалгидек гапиради, на кулади.

Ҳамма нарса ўзгарди, ҳар ҳолат ўзгача тус олди. Охирги пайтларда Жамнинг ўлими учун султон ўзини айблаяпти. Тўғри, Жам қизиққон, қайсар, қаттиққўл эди, лекин жигари эди. Айби бўлса ҳам, гуноҳи бўлса ҳам, иниси эди. Султон Боязид дардини айтолмайди, лекин қайғуларини шеърларга тўқади, фарёдини қофияларда акс эттиради.

«Аллоҳим! – дейди ҳар намозидан кейин. – Аллоҳим, бизга давлат насиб қилдинг. Биламан, давлат мустаҳкам бўлмоғи лозим. Бироқ бу кўнгил тарозиси бунчалар юкни тортолмайди. Кошки бунча давлатим бўлмасайди, падари бузрукворимнинг кўз нури, жигарим озор кўрмаса эди. Шунини тушундимки, султонлик ғавғоси бемаъни экан. Султон бўлишнинг қиймати йўқ экан. Султонлик мен ғарибнинг елкасига оғирлик қиляпти. Зеро, шу ғавғо жигарпорам, биродаримни куйдирганидан юрак-бағрим ўртанмоқда.

Ўлим келди, тақдир экан. Қарши чиқиб бўлмайди, биламан. Лекин иним кофирнинг, душманнинг қўлида, азон овозига

мушток, юртининг тупроғига зор, ёроннинг дийдорига интизор бўлиб қолиб кетди*.

Мени ҳам кечир, Аллоҳим! Хатоларимни афв эт, гуноҳларимни юзимга солма! Ғамбода юрагимга бир қатра бўлса-да, шодлик насиб айла!..»



Султон Боязид Тўпқопи саройида ғамга чўкиб, хаёлга ғарқ бўлган пайт эшик тақиллади. Ўтирган жойида бир чўчиб тушди. Аввал эгнини тузатди, кейин соқолини силади. Каллапўшини ҳам тузатди. Ўз ихтиёрида бўлса, бу саройда бир лаҳза ҳам ўтирмайди, дарвеш бўлиб, ўзини тоғу тошларга уради. Бироқ бундай қилолмайди, бунинг иложи йўқ. Кўнгли вайрон бўлса-да, султонликнинг иззатини жойига қўймоғи лозим.

Қаддини кўтариб, ҳукмдорларга хос салобат билан ўтирди.

Ичкарига вазири аъзам Довуд пошшо кирди. Бошини эгиб салом берди, султон жавоб қайтармагунча бошини кўтармади.

– Сўйланг, Довуд пошшо! – деди султон.

– Султоним! Чопарлар Трабзондан, шахзодамиз Салимдан хабар олиб келди, мужда келтирди. Султоним! Набирангиз, яна бир шахзодамиз дунёга келибди. Исмини Сулаймон деб қўйибдилар.

Ҳукмдор ўтирган жойида илкис бошини кўтарди. Севингани аён. Кулишни унутиб қўйган чехрасига табассум қўнди, гўё ичида ўлаёзган қушга бирдан жон кирди. Мозийдаги барча масрур хотиралари эсига тушди.

* Акаси Боязид билан тахт талашган шахзода Жам 1495 йилнинг 25 феврилида Италияда вафот этган. Унинг хоки кейинчалик Бурсага олиб келиб қўмилган.

– Яхши, – деди султон қисқа ва аниқ қилиб. Гапириш қийинлик қилаётганга ўхшади. – Тезда совға-саломлар юборинг, зиёфатлар беринг, ақчалар тарқатинг. Аҳолига «Шахзода Сулаймон туғилди!» дея хушхабар ёйинглар.

Довуд пошшо бошини қуйи солиб хос хонадан чиқаётганида султоннинг кўзлари хурсандчиликдан порлаётган эди. Лекин бу ҳолат узоқ давом этмади, хурсандчилик ўрнини ҳузун эгаллади.

– Эй, жажжи Сулаймон! – деди ўтирган жойида. – Мана, сен ҳам бу талатўпга келдинг. Истайманки, Роббим табас-сумингни ўлдирмасин! Сен ҳам имтиҳони оғирларнинг наслидансан. Умринг узоқ бўлсин!

Сўнг чуқур хўрсинди. Бу шундай хўрсиниқ эдики, нафасидан гўё олов ловуллади. Ёнида кимдир бўлганида, овозингиздан тутун чиқяпти деган бўларди. Алам уни қўйиб юбормаяпти, қайғуси қувончидан яна оғир келди.

– Энди сен ҳам бу дунё билан машғул бўлиб кўр, жажжи Сулаймон. Сен ҳам озроқ овора бўл...

Кейин жим бўлиб қолди.

Лабларида ҳамон ўша табассум. Ғамни енголмаган, синиқ ва ҳорғин табассум...

ХАЛИЛ

ИСТАНБУЛ, 2015 ЙИЛ

Истанбулни бу ерга яширишибди деб ўйлабман...

Ёз кунларидан бирида, июлнинг жазирамасида илк бор Яхё афанди хонақоҳига бордим. Бешиктош мавзесида, Чирагон саройининг* шундоқ рўпарасидаги тор, тик тепаликда машинани аранг ҳайдадим. Пастак кўприкнинг остидан ўтдим. Машинамни юқорига қараб кетган йўлнинг энг бошида турган юк машинасининг орқасига қўйдим.

Қуёш пешонамни куйдираётганга ўхшайди, иссиқдан кўзларимдан олов чиқаётгандек. Бу тепаликдан тушиш ҳам жуда қийин. Одам йиқилиб тушгудек, сал қолса думалаб кетгудек бўлади. Бир неча одимдан кейин, чап томонга қараб кетган тор йўлдан юриб, хонақоҳнинг эшигига бордим. Цемент тўла халталар, тошу тупроқ ташқаригача тошиб чиқибди. Уларни оралаб ўтдим. Негадир кўнглим хотиржам эмас. Бу бетартиблик, эътиборсизлик юрагимни

* XIX асрда қурилган усмоний подшоҳлар саройи

сиқди. Ишлар қанчалик қийин бўлса-да, бу кўриниш кишини ранжитади, ҳатто қайғуга солади.

Қаршимда катта ёғоч дарвоза. Ортида нималар бўлиши мумкинлигини тасаввур қилолмадим. Аслида ташқаридаги бетартиблик ичкарида ортиғи биландир деб ўйлагандим, бироқ илк қарашда ундай бўлмади. Дарвозадан ичкарига кирганимда, ортимда жуда кўп нарсани қолдиргандек ҳис қилдим. Бунчалик чиройли, тенгсиз жой қандай қилиб пулга тўймас касларнинг эътиборидан четда қолибди? Қандай қилиб бу маконнинг атрофига, яқинларига, шундоққина бўғознинг биқинида кўкка бўй чўзган, бироқ юракни сиқадиган руҳсиз биноларни қуришмабди? Ҳайронман.

Гўё бу дарвоза ортига жаннат яшириб қўйилгандек, гўё бу дарвозадан ўтиш билан бошқа диёрга қадам қўйдим. Бу ер бутунлай ўзгача. Бу ерга қадам қўйган киши умуман кутилмаган нарсаларга дуч келади. Биноларнинг орасида, ҳайҳотдек шаҳарнинг ғала-ғовуридан холи, унутилиб қолдирилган сирли боғга ўхшайди. Қанчалик гўзал бўлса, шунчалик ҳувиллаган...

Аста-секин юра бошладим. Йўл мени тўппа-тўғри масжидга олиб борди. Сабабини билмайман, лекин ўйламасдан ва иккиланмасдан ичкарига киргим келди. Бу ер қандайдир ғалати. Ёки менга шундай туюлдими, билмайман. Худди ўз хоҳишим билан юрмаяпман, кимдир мени масжид томонга тортқилаяпти. Атрофга қаролмадим ҳам. Нималар бор, нималар бўлган, кўролмадим. Қўққисдан исмимни эшитиб, ўзимга келдим:

– Ҳалил бей! – деди кимдир.

Орқамга ўгирилиб қарамадим. Тўғрироғи, қарай олмадим шекилли.

– Ҳалил бей! – яна ўша овоз келди. Шундагина овоз келган томонга ўгирила олдим.

– Хуш келибсиз! – деди ўрта ёшлардаги, озғингина киши жилмайиб қараганча. Сўнг қўлини узатди: – Мен масъул ширкатнинг ходимиман, исмим Мустафо. Биз сизни кутаётгандик.

– Хушвақт бўлинг! Хурсандман, – деёлдим холос. Кўзим эшик устидаги ёзувга тушди. Катта ҳарфлар билан «Адабли бўл!» деб ёзилган экан. Нега бу ерда эди, нима учун эътиборимни тортди, билмайман.

Мустафо бей олдинда, мен эса унинг ортидан таъмирлаш ишлари бўлаётган жойга қараб кетдик. Масжиднинг ўнг томонидан, бир-бирига қапишиб кетган қабрлар орасидан орқа тарафига қараб илгарилардик.

Ёнма-ён, елкама-елка ётган одамлар. Оталар, оналар, болалар. Пошшолар, амалдорлар, шоирлар, ишчилар... Ҳаммаси шу ерда, ҳаммасининг сармояси бўйи барабар тупроқ. Ким бўлгани, қандай лавозимда ишлагани аҳамиятсиз, пул, мол-мулк, шухрат ва обрўдан маҳрум ётган одамлар. Ким билади тирикликларида нималарнинг эгаси эдилар, ким билади қандай режалар тузаётганларида ўлим фариштаси тўсатдан эшикларини қоққан?... Ёшларига, қилаётган ишларига қараб ўтирмай уларни бу ерга олиб келган...

Дарахтлар орасида қабртошлар гулга ўхшайди. Бу ерда елкама-елка ётганлар шунчалик кўпки, худди қабрлар дарахтлар орасида эмас, аксинча дарахтлар қабрларнинг орасига қўйилгандек. Қабрлар жуда ҳам кўп.

Юраётиб Мустафо бей кўп нарсаларни айтди, лекин деярли ҳеч нарса кирмади қулоғимга. Кўзим ағанаб кетган, эгилиб қолган, синган қабртошларда. Уларнинг кўпини вақт ағанатган, бироқ аллақанчасини таъмирлаш ишларини бажараётганлар ҳеч ачинмасдан, бепарволарча,

уялмасдан чилпарчин қилган. Ичим оғриди, бироқ бир нима деёлмадим.

Яна бироз юргач, орқа томонда, қабрлар сал сийраклашган жойда хонақоҳ биноси кўринди. Ишчиларнинг бари ўша ерга тўпланибди, мени тафтиш учун келган деб ўйлашган чоғи, бир текис бўлиб тизилиб олишибди. Ҳаммаси билан бир-бир таништиришди мени. Аслида улар ёмон ниятли кишилар эмас ёхуд мен яхши ният билан шундай ўйладим. Лекин билмасликлари, буларнинг қийматини тушунмасликлари аниқ. Эҳтимол, кун келиб ўзлари ҳам шундай қабртошлар остида ётишларини ўйлаб кўришмайди.

Мен гувоҳи бўлганлар чиндан ҳам юракни ўртагувчи ҳолатлар. Ўликларга ҳам иззат-ҳурмат кўрсатган боболаримизнинг қабртошларини вайрон қиладиган набиралармиз биз. Уятдан юзим ловуллаётганини сездим. Бу ҳолатимни бошқалар кўришини истамайман. Уялишдан ҳам уяламан.

Яна бир неча қадам қўйдим. Узоқроққа кетишни истадимми ёки бошқа бир нарса кўрмоқчи бўлдимми, билмайман. Бўлаётган ишларни тафтиш қиляётгандек атрофга кўз югуртирдим.

Хонақоҳнинг орқа томонига ўтдим. Ана шунда «Истанбулга бир бор қарашимни бутун дунёга алмашмам» деган ғарблик ёзувчи нима демоқчи бўлганини тушундим. Кўз олдимда ўша қадим замонлар, хаёлотдаги диёрлар, неча асрлар аввалги саодат макони, шаҳарлар сарвари Истанбул намоён бўлди. Манзара жуда гўзал. Менимча, Истанбулни кўриш учун келиш мумкин бўлган ягона жой мана шу ер.

Юрагимни тушуниксиз севинч эгаллади, ҳайратдан хатто киприк қоқолмаяпман. Аجدодларимиз бунчалар мафтункор жойга нима учун қабристон қуришганини тушунолмадим. Денгиз пойимга тўшалган, вақт тўхтаб қолган, жаннат ерга туширилгандек гўё. Истанбул худди шу ерда. Ҳайрат билан ўзимга ўзим дедим:

– Истанбулни шу ерга яшириб қўйишган экан...

Трабзон, 1495 йил

ЯХЁ АФАНДИ

Бир қучоқда икки арслон...

Кунлар физиллаб ўтяпти. Шунчалик тез ўтяптики, гўё кунлар от чоптиряпти-ю, қай бири келиб, қайсиси ўтиб кетаётганини одам билолмай қоляпти. Шаҳзода Сулаймоннинг таваллуди муносабати билан тантаналар уюштирилди, тўрт томондан совға-саломлар келди, табриклар йўлланди. Ҳамма хушнуд, бироқ бир мушкулот бор ва унинг ечимини топиш учун жажжи шаҳзоданинг бувиси Гулбаҳор хотун неча кундан бери овора.

Шаҳзода Сулаймон туғилганидан бери тузук-қуруқ эмолгани йўқ, онаси Ойша Ҳафса хотуннинг сути етмаяпти. Шўрликнинг юраги қон йиғлаяпти, ахир онада, болани тўйдиролмаётганини ўйлаб эзиляпти, тунлари кўзига уйқу келмаяпти, кундузлари эса ўғлининг ёнида кўз ёш тўкяпти.

Сути кўпайиши учун шарбатлар ичди, тансиқ егуликлар еди, кошки бирортасининг нафи тегса. Бир қараса,

жориялар қичитқи ўти қайнатмасини олиб келади, унинг фойдаси бўлмаганини кўриб, арпабодиён дамламасини ичиришади. Барибир бўлмади. Нима қилинса ҳам, шахзоданинг йиғиси тинмади, Ойша Ҳафса хотуннинг изтироби битмади.

Шундан кейин шахзодани эмиздира оладиган аёл қидиришга тушишди. Жарчилар уйма-уй, кўчама-кўча кезди. Бироқ келганларнинг ҳеч бири шахзоданинг дардига дармон бўлолмади, ҳеч бирининг бир қултум сути шахзодага насиб қилмади. Трабзондаги эмизикли аёлларнинг деярли барчаси келса ҳам, мушкулот ҳал бўлмади, шахзода Сулаймон йиғидан тўхтамади.

Қози Умар афанди бир куни қош қорайган пайт хонадонига хавотирланган ҳолатда қайтди. Эшигини тез-тез қоқди. Хотини эшикни очиши билан ичкарига тезгина кирди.

– Хотин, бу ёққа кел, – деди ва чорпояга ўтирди. Афифа хоним безовталанди.

– Лаббай, хошам! Тинчликми ишқилиб?

– Тинчлик, хотин, тинчлик.

Умар афанди шундай дея чуқур тин олди. Бошидан салласини ечиб, бир четга қўйиб гап бошлади:

– Биласан, ўғлимиздан бир ҳафтача кейин шахзода Салимнинг ҳам ўғли дунёга келди. Аллоҳ умрини узок қилсин. Лекин онасининг сути етмаётган экан. Эшикма-эшик юриб шахзодани эмизадиган аёл излаётган эканлар. Қанча эмизикли хотин бўлса, бирма-бир саройга олиб боришибди. Шахзода ҳеч биридан бир қултум ҳам сут эммабди. Биз ҳам борайлик, балки дардининг дармони биздадир демоқчи эдим...

Афифа хоним ўйланиб қолди. Ҳеч нарсга демади, бешикда ётган ўғли Яҳёга термилди. Унинг ризқини бошқа бола

билан бўлишадими? Иккилангандек бўлди. Шаҳзода бўлса ҳам, саройларда туғилса ҳам Аллоҳ насибасини қийса, ҳеч ким чора бўлолмас экан дея хаёлидан ўтказди. Бир гўдакнинг чорасиз қолишига юраги чидай олмади. Ўз фарзанди, Яҳёсини шаҳзоданинг ўрнига қўйиб кўрди. Жигарпораси шундай аҳволга тушса, у ҳам эшикма-эшик кезган бўларди. Чорани кимда топса, қўлларига ёпишарди. Нигоҳини Яҳёдан узиб, эрига қаради.

– Майли, хожа. Балки Аллоҳ унинг насибасини олиб, бизнинг кўксимизга жо қилгандир. Агар шундай бўлса, бир томчи сут ҳам бизга омонат. Омонатни ўз эгасига топшириш керак, тўғрими?

Шундай деб жилмайиб қўйди. Умар афандининг кўзига эса ёш келди, рафиқасининг сўзлари юрагини ўртаб юборганди. Шундай аёлни насиб этгани учун Аллоҳга ҳамду санолар айтди.

У ҳам рафиқасига қараб жилмайди. Дарҳол ўтирган жойидан турди:

– Унда тезроқ шаҳзода Салимнинг саройига борайлик ва омонат бизда бўлса, эгасига топширайлик! – деди.

Биргалашиб уйларида чиқишди. Қози Умар афанди тинимсиз шукроналик келтираётган эди:

– Аллоҳим, Сенга шукрлар бўлсин! Бир нарса исташ учун эмас, исталганни бериш учун йўлимни салтанат томон туширдинг!..



Афифа хоним саройнинг ҳарам қисмига қадам босди. Эри уни ичкарига киритди-ю, ўзи ташқарида қолди. Афифа хоним ҳам сабабини сўраб ўтирмади. Зеро, Умар афанди сарой эшигида кутиб, бирор манфаат

умид қиладиганларни хуш кўрмайди, мажбур бўлмаса, саройнинг ҳатто остонасига ҳам яқинлашмайди. Шаҳзода Салимни яхши кўради, ҳурмат қилади, ниҳоятда кадрлайди, бироқ бу манфаат учун эмас. Манфаат учун кадрлаш зиллат эканини жуда яхши билади.

Умрида биринчи бор шаҳзоданинг саройига кирди Аффифа хоним. Кўрганларидан ҳайратга тушмади, ҳатто ҳавас ҳам қилмади. Бу ердан кўра ўз хонадони чиройлироқ туюлди.

Уни бир хонага олиб киришди, кучоғида Яхё билан кута бошлади. Кўп ўтмай аввал хизматкор аёллар, кейин шаҳзода Салимнинг онаси Гулбаҳор хотун ва қўлида шаҳзода Сулаймон билан Ойша Ҳафса хотун ичкарига киришди. Аффифа хоним ўтирган жойидан одоб билан қўзғалди. Гулбаҳор хотун ва Ойша Ҳафса хотунга бошини қуйи солиб салом берди. Сўнг бошини ердан кўтарди. Иккисининг ҳам юзи сўлгин, кўзларида қайгу.

– Хуш келибсан! – деди Гулбаҳор хотун кекса юзига чўккан хузуни аритган табассум билан.

– Хушвақт бўлинг, хонимойим! – жавоб қайтарди Аффифа хоним тавозе билан.

– Шаҳзодамиз неча кунлардан бери яхши эммаяпти. Кимни олиб келмайлик, қор қилмади, ҳеч бирининг бир қултум сутини эммади. Иншааллоҳ, чораси сендадир, – деди ва боши билан енгил ишора қилди.

Ойша Ҳафса хотун бу ишорани кутаётгандай дарҳол ўрнидан турди ва бағрида шаҳзода билан Аффифа хонимнинг ёнига келди.

Икки она юзма-юз келди. Иккиси ҳам оғиз очмади, лекин иккиси ҳам тушуниб, билиб турибди, миқ этмаётган бўлса-да, кўп нарсаларни сўзлаётгандек.

Худди олдиндан келишиб олгандек кучоқларидаги

гўдакларини бир-бирларига узатди. Шаҳзода Сулаймон Афифа хонимнинг, Яҳё эса Ойша Ҳафса хотуннинг бағрида.

Афифа хоним жажжи шаҳзодани бағрига босиб, курсига ўтирди. Атрофдагиларнинг бари дуо қиляпти. Афифа хоним ҳам ёрдам беролмаса, кичик шаҳзода нобуд бўлишидан қўрқишяпти. Хавотир билан қараб туришибди.

Афифа хоним кичик шаҳзоданинг кўзларига қаради. Жуда чиройли, беғубор эди чақалоқнинг кўзлари. Шаҳзодага қараб юрак-бағри эзилди. Қўллари билан бошини силади.

«Бисмиллоҳ» деди ва термилиб қолди. Шаҳзода ҳам унга тикилди, кейин эса эма бошлади. Гўё ўз онасини эмаётгандек, худди аввалдан уни танийдигандек бамайлихотир эма бошлади.

Хонадаги аёлларнинг кўзлари чакнаб кетди, бари шукрона келтиришга тушди. Бироқ нима бўлди-ю, бу гал Яҳё йиғлай бошлади. Чирқиллаб, томоғи йиртилгудек бўлиб йиғлади. Овутишлар кор қилмади. Ойша Ҳафса хотун ўпди, ҳидлади, дуолар қилди, кошки йиғидан тўхтаса. Йиғлайверганидан юзи қип-қизариб кетди. Овутолмагач, онасига беришга мажбур бўлишди. Яҳё ўша заҳоти жимиб қолди, кўз ёшлари тинди. Афифа хоним икки болани ҳам маҳкам қучиб олди. Болалар қондош бўлмаса-да, энди эмиқдош бўлди.

Биров пайқамади, лекин Афифа хоним қучоғидаги икки гўдакка термилганча дуо қилаётган эди:

– Аллоҳим! Бири мулкка султон бўлса, иккинчиси кўнгилларга султон бўлсин. Қучоғимда икки шер, икковини ҳам Ўзинг асра!

Аллоҳим! Сен ҳар нарсага қодирсан! Сен истасанг, келмайдиган ҳам келади, кўрмайдиган ҳам кўради, ўлмайди дейилганлар ўлади ва бўлмайдиган дейилганлар амалга

ошади.

Афифа усмоний шахзодалардан бирини эмизади, унга она бўлади деса, ким ишонарди?..

Аллоҳнинг ишини кўрки, бир қучоғимда ўз болам, иккинчисида давлати олий усмонийнинг нуридийдаси, шахзодаси. Иккиси ҳам қучоғимда, иккови ҳам беғубор, беғуноҳ, беайб.

Менга бу сир анча олдин хабар қилинган эди, лекин ғафлатда қолдим, билолмадим. Яхёга ҳомиладорлигимда бу қутлуғ йўлда юрганимни тушларимда кўргандим. Лекин ёлғиз эмасдим, икки ўғил бола икки қўлимдан ушлаб олганди. Бири «Мен дунёман», иккинчиси «Мен уқбومان^{*}» деганди. Қайга борсам ҳам, улар қўлимни қўйиб юбормади. Иккови ҳам мени «Она» деб чақирди. Эгизакларга ҳомиладор бўлсам керак деб ўйладим, тушларимни шундай таъбир қилдим. Бироқ энди тушларимнинг маъносини тушуниб турибман. Икки қўлимдан тутган икки бола кимлигини энди биламан.

Мен – Афифа хоним. Трабзон қозиси Умар афандининг завжаси Афифа, Яхёнинг онаси Афифа.

Аллоҳ менга шундай фарзанд бердики, гўё хонадонимизда қуёш балқди деб ўйладим. Фарзандимга ини ҳам берди. Қони бир бўлмаса-да, ота-онаси бўлак бўлса-да, қардош, жигар берди.

Бири – Яхё, иккинчиси – Сулаймон.

* Уқбо – охират, нариги дунё